

مرکز مطالعات تطبیقی اسلام
و حقوق بشر خوستانه بین‌المللی

حمایت از منبر ازیست در محاسبات مسلحانه

از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه

دکتر عزیزاله فهیمی

دکتر علی مشهدی

اعضای هیأت علمی دانشکده حقوق دانشگاه قم

سرشناسه	: مشهدی، علی، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشردوستانه/ علی مشهدی، عزیزاله فهیمی؛ [برای] مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه بین المللی. تهران: خرسندی، ۱۳۹۵.
مشخصات نشر	: تهران: خرسندی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۸ ص.
شابک	: 978-600-114-684-8
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: حفاظت محیط زیست -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	: Environmental protection -- Religious aspects -- Islam
موضوع	: حقوق بین الملل محیط زیست law, International Environmental
موضوع	: جنگ -- جنبه‌های زیست محیطی War -- Environmental aspects
موضوع	: جنگ -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام War -- Religious aspects -- Islam
موضوع	: حقوق بین الملل بشردوستانه Humanitarian law
موضوع	: حقوق بین الملل اسلامی International law (Islamic law)
شناسه افزوده	: فهیمی، عزیزاله، ۱۳۴۰ -
شناسه افزوده	: مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه بین المللی
رده بندی کور	: ۱۳۹۵ ح ۸/م ۱۵۵/۱/۲۳۰ BP
رده بندی دیسی	: ۲۹۷/۵۰۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۴۹، ۹۴

انتشارات خرسندی

نمایشگاه و فروشگاه کتب فقهی، حقوقی و مجموعه قوانین

تهران، خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - خیابان لبافی زاد - نبش به خیابان دانشگاه - پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن: ۵ ۶۶۹۷۱۰۳۴ و ۵ ۶۶۴۹ ۵۸۴

فروشگاه شماره ۱: دانشگاه تهران، دانشکده حقوق، سوبه ساسانی، تلفن: ۶۶۴۱۰۲۰۳

فروشگاه شماره ۲: میدان انقلاب، خ منبری جاوید (اردیبهشت)، پلاک ۹۲، تلفن: ۶۶۷۵۵۹۱۰ - ۶۶۹۵۰۷۸۹

فروشگاه شماره ۳: خ انقلاب، نبشیده به میدان فردوسی، کوچه شهید براتری، پلاک ۱۰، تلفن: ۶۶۷۵۵۹۱۰

طبقه زیرین (قسمت کتابفروشی): ۶۶۷۵۵۹۱۰

پست الکترونیک: Khorsandy.pub@gmail.com

سایت اینترنتی: WWW.Khorsandypub.com

حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه

از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشردوستانه

دکتر عزیزاله فهیمی - دکتر علی مشهدی

چاپ اول: ۱۳۹۵، تیراژ: ۱۰۰۰ جلد، قیمت: ۱۸۰,۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-114-684-8

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۱۴-۶۸۴-۸

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵	مقدمه
۱۷	دیباجه
۲۳	فصل اول: مفاهیم، مبانی و تاریخچه حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه
۲۵	مبحث اول - مفاهیم بنیادین
۲۵	گفتار اول - محیط زیست
۲۵	الف) معانی و برداشته‌های متعدد از محیط‌زیست
۲۶	ب) معنای لغوی
۲۶	۱. «محیط» و «زیست»
۲۶	۲. البیئه
۲۶	ج) معنای اصطلاحی
۲۸	د) اسناد حقوقی
۲۹	هـ) مفهوم محیط‌زیست از منظر اسلامی
۳۰	۱. جنگل‌ها و مراتع
۳۱	۲. هوا (باد)
۳۲	۳. زمین
۳۳	۴. آب
۳۴	گفتار دوم - حقوق بشردوستانه
۳۷	گفتار سوم - حقوق بشر و حقوق بشردوستانه زیست‌محیطی
۳۷	الف) حقوق بشر زیست‌محیطی
۳۹	ب) حقوق بشردوستانه زیست‌محیطی
۳۹	۱. مفهوم حقوق بشردوستانه زیست‌محیطی
۴۰	۲. حقوق بشردوستانه زیست‌محیطی اسلامی
۴۱	مبحث دوم - مبانی ملاحظات زیست‌محیطی در مخاصمات مسلحانه
۴۲	گفتار اول - رویکرد انسان‌محور
۴۲	الف) ارزش انسان در برابر طبیعت
۴۳	ب) اومانیزم و سودانگاری

- ۴۴ گفتار دوم - رویکرد طبیعت‌محور.....
- ۴۴ الف) ارزش مستقل طبیعت در برابر انسان.....
- ۴۵ ب) صلح پایدار میان انسان و طبیعت.....
- ۴۷ گفتار سوم - رویکرد اسلامی (خدای‌محور).....
- ۴۷ الف) محیط‌زیست در اندیشه اسلامی.....
- ۴۸ ب) اصول و مبانی بنیادین.....
- ۴۸ ۱. طبیعت به عنوان نظام احسن.....
- ۴۹ ۲. لزوم حفاظت از طبیعت.....
- ۴۹ ۳. هدایت‌مند بودن نظام طبیعت.....
- ۴۹ ۴. تکلیف‌مداری مسلمانان در برابر محیط‌زیست.....
- ۵۰ ۵. طبیعت: عنوان امانت.....
- ۵۰ ۶. مقاله با ف. و تباهی طبیعت.....
- ۵۱ ج) مبانی معرفت.....
- ۵۱ ۱. طبیعت نشانه قدرت و امانت الهی.....
- ۵۲ ۲. قداست طبیعت و ممنوعیت آسیب.....
- ۵۲ ۳. نگاه توحیدی به طبیعت و محیط‌زیست.....
- ۵۳ ۴. ممنوعیت جنگ و پیام‌آور صلح.....
- ۵۳ ۵. تسخیر طبیعت و خلیفه شایسته.....
- ۵۵ مبحث سوم - تاریخچه حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه.....
- ۵۶ گفتار اول - گذشته دور؛ از انسان ناتوان تا انسان ستیز با طبیعت.....
- ۵۶ بند اول - انسان مقهور و ناتوان.....
- ۵۶ الف) ویژگی‌های عمومی این دوره.....
- ۵۷ ب) ویژگی‌های این دوره از منظر اسلامی.....
- ۵۸ بند دوم - انسان ستیزه‌جو.....
- ۵۸ الف) ویژگی‌های عمومی این دوره.....
- ۵۸ ب) ویژگی‌های این دوره از منظر اسلامی.....
- ۵۹ ۱. نهی از کشتن بی‌گناهان.....
- ۵۹ ۲. حفظ نسل.....
- ۶۰ گفتار دوم - گذشته نزدیک؛ از انسان فاتح تا عصر اکولوژی.....
- ۶۰ بند اول - انسان فاتح.....
- ۶۱ الف) از انقلاب صنعتی تا جنگ جهانی دوم.....

۶۱ (ب) از جنگ جهانی دوم تا استکهلم
۶۲ بند دوم - عصر اکولوژی
۶۳ الف) از استکهلم تا ریو
۶۴ (ب) از ریو تا کنون
۶۶ (ج) وضعیت کشورهای اسلامی
۶۹ فصل دوم: منابع حمایت از محیط‌زیست در حقوق بشردوستانه و اسلام
۷۱ مبحث اول - منابع حقوق بین‌الملل بشردوستانه و محیط‌زیست
۷۲ گفتار اول - حقوق قراردادی
۷۲ بند اول - نگاه اهمیت حقوق قراردادی
۷۴ بند دوم - معرفی مهم‌ترین اسناد و تعهدات حقوق قراردادی
۷۵ ۱. کنوانسیون ۱۸۹۹. همه‌ناف بر قوانین و عرف‌های جنگ زمینی
۷۶ ۲. کنوانسیون ۱۹۲۹ ژنو بر ممنوعیت و رفتار با اسرای جنگی
۷۶ ۳. کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو
۷۷ ۴. پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو (۱۹۷۷)
۸۱ ۵. پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو (۱۹۷۷)
۸۲ ۶. کنوانسیون آمود (۱۹۷۶)
۸۳ ۷. کنوانسیون سلاح‌های متعارف (۱۹۸۰)
۸۳ ۸. اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (۱۹۹۸)
۸۵ گفتار دوم - عرف
۸۶ گفتار سوم - اصول کلی حقوق
۸۷ گفتار چهارم - رویه قضایی
۸۹ گفتار پنجم - حقوق نرم
۹۰ مبحث دوم - منابع اسلامی حمایت محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه
۹۰ گفتار اول - قرآن
۹۰ بند اول - رویکرد حمایتی قرآن کریم
۹۱ ۱. تأکید قرآن بر مطالعه و شناخت طبیعت
۹۲ ۲. قرآن کریم طبیعت را از آیه‌های الهی برشمرده است.
۹۲ ۳. به هم پیوستگی و هماهنگی نظام طبیعت
۹۲ ۴. تأثیرپذیری انسان از مظاهر طبیعی
۹۳ ۵. طبیعت در تسخیر انسان

- ۹۵ ۶. زمین محل قرار و آرامش انسان (جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا).....
- ۹۵ ۷. قرآن، صلح و محیط‌زیست جهانی.....
- ۹۶ ۸. آبادانی به جای جنگ و تخریب.....
- ۹۶ بند دوم - مهم‌ترین آیات قرآن.....
- ۹۷ الف) آیات مربوط به منع فساد در زمین.....
- ۹۷ ۱. لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا.....
- ۹۷ ۲. وَإِذَا تَوَلَّى.....
- ۹۸ ۳. الَّذِينَ يَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ.....
- ۹۸ ۲. ظُرِّ الْفَسَادِ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ.....
- ۹۹ وَكَأَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.....
- ۱۰۰ ب) آیات مربوط به انتقال و حفاظت از منابع طبیعی.....
- ۱۰۲ گفتار دوم - سنت.....
- ۱۰۲ بند اول - جایگاه اهمیت محیط‌زیست در سنت.....
- ۱۰۳ بند دوم - مهم‌ترین و شاخص‌ترین روایات.....
- ۱۰۳ الف) پیامبر گرامی اسلام.....
- ۱۰۶ ب) اهل بیت و معصومین (۶).....
- ۱۰۹ ج) روایات مهم پیامبر و ائمه اطهار و معصومین.....
- ۱۱۰ ۱. روایت ابی حمزه ثمالی.....
- ۱۱۰ ۲. روایت سکونی.....
- ۱۱۰ ۳. روایت حفص بن قیاس.....
- ۱۱۱ ۴. روایت مسعده بن صدقه.....
- ۱۱۱ ۵. روایت جمیل ابن دراج.....
- ۱۱۲ گفتار سوم - اصول و قواعد فقهی.....
- ۱۱۲ الف) قاعده لاضرر.....
- ۱۱۲ ۱. لاضرر و حفظ محیط‌زیست در زمان صلح.....
- ۱۱۳ ۲. لاضرر و حفظ محیط‌زیست در زمان جنگ.....
- ۱۱۴ ب) قاعده لا یقتل غیر مقاتل.....
- ۱۱۵ ج) قاعده نفی اعتداء.....
- ۱۱۵ د) قاعده دفاع و جهاد.....
- ۱۱۵ هـ) قاعده ضمان.....
- ۱۱۶ ی) قاعده ائتلاف.....

۱۱۷	گفتار چهارم - عقل
۱۱۸	گفتار پنجم - آثار نویسندگان اسلامی
۱۱۸	الف) آثار مرتبط با علوم طبیعی اسلامی
۱۱۹	ب) آثار عرفانی و الهیاتی (الهیات محیط‌زیست)
۱۱۹	ج) آثار فقهی
۱۲۰	۱. از باب حرمت
۱۲۰	۲. از باب وجوب
۱۲۰	۳. از باب کراهت
۱۲۱	۴. از باب استیجاب
فصل سوم: تحلیل قواعد و نظام عمومی حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه..... ۱۲۳	
مبحث اول - حقوق ژنو تحلیل است محیطی قواعد ناظر بر حمایت از غیرنظامیان و اشخاصی که سلاح بر زمین نهاده‌اند..... ۱۲۵	
۱۲۵	گفتار اول - غیرنظامیان.....
۱۲۵	بند اول - حقوق بین‌الملل بشردوستانه.....
۱۲۶	۱. عدم نگهداری غیرنظامیان در مناطق لوده
۱۲۶	۲. عدم حمله به مناطق دارای جمعیت غیرنظامی
۱۲۷	۳. تفکیک میان منابع نظامی و جمعیت غیرنظامی
۱۲۷	۴. شرایط زیستی و بهداشتی غیرنظامیان بازداشت‌شده.....
۱۲۹	بند دوم - حقوق اسلام.....
۱۳۰	گفتار دوم - اسرای جنگی.....
۱۳۱	بند اول - حقوق بین‌الملل بشردوستانه.....
۱۳۱	۱. دسترسی به منابع آب و غذا در هنگام انتقال و پیاده‌روی اسیران
۱۳۲	۲. تأمین آب و هوای سالم و انتقال از مناطق آلوده.....
۱۳۳	۳. شرایط زیستی در اردوگاه.....
۱۳۳	۴. دسترسی به آب آشامیدنی سالم.....
۱۳۴	۵. پاکیزگی و بهداشت اردوگاه‌های اسرا.....
۱۳۵	۶. شرایط بهداشت محیط کارگاه‌های کار اسیران جنگی.....
۱۳۵	۷. دسترسی به هوای سالم و کافی.....
۱۳۶	۸. حق دسترسی به غذای سالم و کافی.....
۱۳۶	بند دوم - حقوق اسلام.....

- ۱۳۷..... گفتار سوم - مجروحان و بیماران جنگی
- مبحث دوم - حقوق لاهه: تحلیل قواعد ناظر بر محدودیت ابزارها و روش‌های جنگ از منظر محیط‌زیست..... ۱۳۷
- گفتار اول - رابطه قواعد لاهه و حفاظت از محیط‌زیست..... ۱۳۸
- گفتار دوم - انواع و مصادیق محدودیت ابزارها و روش‌های جنگی..... ۱۳۹
- بند اول - تکنیک‌های تغییردهنده محیط‌زیست..... ۱۴۰
- الف) حقوق بشردوستانه موجود..... ۱۴۰
- ب) حقوق اسلام..... ۱۴۰
- دوم - سلاح شیمیایی، سمی، میکروبی و بیولوژیک..... ۱۴۱
- الف) حقوق بین‌الملل بشردوستانه..... ۱۴۱
- ب) حقوق بشردوستانه اسلامی..... ۱۴۲
۱. پیشینه بحث در اسلام..... ۱۴۲
۲. حکم فقهی استفاده از سم و سلاح‌های زهرآلود..... ۱۴۲
- بند سوم - سلاح شیمیایی..... ۱۴۶
- الف) حقوق بین‌الملل بشردوستانه..... ۱۴۶
- ب) حقوق بشردوستانه اسلامی..... ۱۴۷
- بند چهارم - سلاح‌های آتش‌زا..... ۱۴۸
- الف) حقوق بین‌الملل بشردوستانه..... ۱۴۸
- ب) حقوق بشردوستانه اسلامی..... ۱۴۹
- فصل چهارم: تحلیل قواعد و نظام اختصاصی حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه..... ۱۵۱
- مبحث اول - جنگل و پوشش گیاهی..... ۱۵۳
- گفتار اول - حقوق بین‌الملل بشردوستانه..... ۱۵۳
- الف) قواعد عام..... ۱۵۴
- ب) قواعد خاص..... ۱۵۵
- گفتار دوم - حقوق بشردوستانه اسلامی..... ۱۵۶
- الف) اهمیت جنگل و پوشش گیاهی در اسلام..... ۱۵۶
- ب) ممنوعیت قطع درختان در زمان صلح و جنگ..... ۱۵۷
- ج) برخی احکام فقهی..... ۱۵۹
- مبحث دوم - آب و منابع آبی..... ۱۶۰
- گفتار اول - حفاظت از آب در حقوق بین‌الملل بشردوستانه..... ۱۶۱

۱۶۱	۱. آب به عنوان تاکتیک و سلاح جنگی
۱۶۱	۲. آب زمینه‌ساز بروز مخاصمه
۱۶۲	الف) قواعد عام
۱۶۴	ب) قواعد خاص
۱۶۴	۱. قواعد هلسینکی
۱۶۴	۱-۱. تغییر مسیر آبراهه‌ها
۱۶۵	۱-۲. آلوده نمودن آب
۱۶۵	۱-۳. ممنوعیت تخریب تأسیسات آبی
۱۶۵	۲. کنوانسیون استفاده از آبراهه‌های بین‌المللی
۱۶۵	گفتار دوم - ناظر بر آب‌ها در حقوق بشردوستانه اسلامی
۱۶۶	الف) اهمیت حمایت از آب‌ها در منابع اسلامی در زمان جنگ و صلح
۱۶۷	ب) نهی از آلوده نمودن آب
۱۶۸	ج) حمایت از آب در زمان جنگ
۱۶۸	۱. استفاده از آب به عنوان تاکتیک جنگی
۱۶۹	۲. مسموم نمودن آب
۱۶۹	۳. بستن آب بر روی دشمن
۱۷۲	۴. بستن آب بر روی غیرنظامیان دشمن
۱۷۲	۵. حق بر آب اسرای جنگی
۱۷۳	۶. حفظ تأسیسات و منابع آبی
۱۷۳	مبحث سوم - حیوانات
۱۷۳	گفتار اول - حقوق بین‌الملل بشردوستانه
۱۷۴	الف) حیوانات به عنوان ابزارها و روش جنگ
۱۷۴	۱. اسب
۱۷۴	۲. فیل
۱۷۵	۳. شتر
۱۷۷	ب) حیوانات غیرجنگی
۱۷۷	گفتار دوم - حقوق بشردوستانه اسلامی
۱۷۸	الف) اهمیت توجه به حیوان و حقوق آن
۱۸۲	ب) حمایت عام از حیوانات (هم در زمان صلح و هم جنگ)
۱۸۲	ج) حمایت اختصاصی از حیوانات در زمان جنگ
۱۸۲	۱. منع آسیب به حیوانات غیرنظامی

- ۱۸۳..... ۲. رفتار انسانی با حیوانات در جنگ.
- ۱۸۳..... ۳. ممنوعیت پی کردن حیوانات (عقر).
- ۱۸۶..... ۴. ممنوعیت نشانه‌گیری حیوانات.
- ۱۸۸..... ۵. اسیر کردن حیوانات.
- ۱۸۸..... ۶. ممنوعیت کشتار بیهوده حیوانات.
- ۱۸۹..... مبحث چهارم - خاک.....
- ۱۸۹..... گفتار اول - حقوق بین‌الملل بشردوستانه.....
- ۱۸۹..... ۱. آلودگی خاک و زمین به انواع مین‌ها و سلاح‌هایی سبک و سنگین.....
- ۱۹۰..... ۲. آلودگی خاک با انواع سلاح‌های میکروبی، شیمیایی، سمی و هسته‌ای.....
- ۱۹۰..... ۳. نابودی و تخریب اراضی و خاک‌های مرغوب کشاورزی و زراعی.....
- ۱۹۱..... ۴. تغییر اوضاع و خاک‌ها از طریق استفاده از آب و خاک و نوع سلاح و تاکتیک رزم.....
- ۱۹۱..... ۵. گسترش آلودگی خاک و ریزگردها در بلندمدت به‌ویژه در مناطق خشکی و بیابانی از طریق نابودی زمین.....
- ۱۹۱..... گفتار دوم - حفاظت از خاک و منظر حقوق بشردوستانه اسلامی.....
- ۱۹۶..... مبحث پنجم - هوا.....
- ۱۹۶..... گفتار اول - حقوق بین‌الملل بشردوستانه.....
- ۱۹۷..... گفتار دوم - حقوق بشردوستانه اسلامی.....
- ۱۹۷..... الف) اهمیت هوا و باد از منظر اسلام.....
- ۱۹۷..... ۱. آیات قرآن.....
- ۱۹۹..... ۲. روایات.....
- ۲۰۰..... ب) هوا و قواعد حقوق بشردوستانه اسلامی.....
- ۲۰۳..... برآیند.....
- ۲۰۷..... منابع و مآخذ.....

مقدمه

حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مقررات ناظر بر رفتار نیروهای متخاصم در زمان جنگ است که حق‌ترین رکن در بکارگیری شیوه‌ها و ابزار جنگی محدود ساخته و از افراد انسانی، اماکن غیرنظامی و محیط زیست در زمان جنگ حمایت می‌کند. اگر چه شکل‌گیری این حقوق در قالب اسناد بین‌المللی موجود امری جدید است و حاصل تلاش و پیگیری انسان‌های خیرخواه بوده است، لیکن مبانی و پیشینه تاریخی آن به ادیان توحیدی برمی‌گردد. در این میان سهم اسلام در بنیان‌گذاری نهادها و قواعد بشردوستانه از صدر اول یعنی عصر نبوی برجسته و ممتاز است. این مفاصل بین‌المللی و داخلی متعدد از اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی در مناطق مختلف جهان، کم‌کم بین‌المللی صلیب سرخ به برقراری ارتباط و گفتگو با مجامع علمی اسلامی بویژه حرور علمیه قم برای بهره‌گیری از ظرفیت عالمان اسلامی به منظور ترویج و نشر ارزش‌ها و اشتراک‌های بشردوستانه اهتمام ورزید. بر این پایه، دیدارها، جلسات گفتگو و تبادل نظر با انجمن‌های حوزة علمیه و مراجع معظم تقلید برگزار شد که مجموعه این تلاش‌ها به برگزاری همایش‌ها، بین‌المللی و ملی در این خصوص منجر گردید. برای استمرار این حرکت و به سر رسیدن این تلاش‌ها، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه در قم و با حمایت نهادهای ذیربط جمهوری اسلامی ایران از جمله جمعیت هلال احمر و نیز کمیته بین‌المللی صلیب سرخ تاسیس گشته و در این راستا فعالیت دارد.

ترویج و نشر میراث غنی اسلامی در زمینه حمایت از اشخاص، اماکن، محیط زیست و اموال غیرنظامی در جنگ و محدودیت در بکارگیری سلاح‌ها، هدف و موضوع اصلی فعالیت این مرکز است. نشر این میراث گرانبها که در قالب آیات الهی قرآن کریم، احادیث نبوی و ائمه معصومین علیهم السلام، سیره عملی این بزرگواران و نیز منابع فقهی منعکس

است، امروز بیش از هر زمان دیگری ضرورت یافته و پر اهمیت است؛ ابتدای این مجموعه عظیم، بر وحی الهی، مخاطب قرار دادن وجدان و ایمان انسان‌ها و اعطای صبغه معنوی و تکلیف دینی به رعایت حقوق بشردوستانه، بیانگر این اهمیت است.

در این چارچوب، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه، علاوه بر انتشار مجموعه مقالات همایش‌ها و نشست‌های علمی خود، یک دوره چندی جلدی از «بررسی تطبیقی حقوق بشردوستانه از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل بشردوستانه» را با عناوینی چون اشخاص و گروه‌های مورد حمایت، حمایت از اسیران و بازداشت شدگان در مخاصمات مسلحانه، حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه و نیز عناوین دیگر را در دست انتشار دارد.

کتاب اثر با عنوان «حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌الملل» جلد اول این مجموعه جدید است که موضوع بحث را علاوه بر منابع حقوق شریعت، در منابع دست اول اسلامی یعنی قرآن کریم و سنت (احادیث و سیره عملی عصمه مین علیهم السلام) تعقیب نموده؛ برای تبیین حدود و قلمرو قواعد بشردوستانه اسلام، در زمینه حفاظت و حمایت از محیط زیست در زمان جنگ، از منابع فقه اسلامی بهره جسته است.

مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌المللی از محققان محترم و مولفان این اثر آقایان دکتر عزیزالله فهیمی، دکتر علی مشهدی اعضای هیات علمی دانشگاه قم تشکر نموده و از آقای دکتر غلامعلی قاسمی عضو هیات علمی دانشکده حقوق این دانشگاه برای انجام ارزیابی و نظارت علمی بر انتشار آن بزرگوارانه سپاسگزار است. همچنین پیگیری و تلاش کارکنان مرکز مطالعات در امر آماده‌سازی و چاپ و تقدیر است و از مدیریت محترم انتشارات خرسندی نیز برای چاپ این کتاب قدردانی می‌نماید.

دیباچه

۱. انسان امروز، یک محیط‌زیست بیشتر ندارد و این فضا نیز متعلق به همه است. این تنها امانت الهی می‌باید که در هنگام جنگ و صلح مصون از تخریب و تباهی قرار گیرد. وجود کنوانسیون‌ها در شکل‌گیری قواعد متعدد در مورد جنگ‌ها نشانگر این نگرانی است که مخاصمات مسئله‌ای نباشند و بایستی در مرزی داشته باشد. در آموزه‌های دین مبین اسلام این موضوع از گذشته‌ها مورد توجه بوده است. از جمله آثار ناگوار مخاصمات که در اسلام مورد توجه است، نابودی حرث و نسل است.
۲. از گذشته‌های دور تا به امروز جنگ‌ها علاوه بر انسان‌ها، همواره آثار زیانباری بر محیط‌زیست از خود بر جای گذاشته است. تخریب منابع طبیعی و آلودگی گسترده منابع آب و هوا و خاک از شاخص‌ترین این آثار هستند. دیگر سخن، باید گفت آثار مخاصمه تنها ناظر به وضعیت‌های ناگوار انسانی نیست؛ بلکه آثار ناگوار جنگ بر محیط‌زیست انسانی و طبیعی نیز قابل تسری است.
۳. به همین سبب نظام حقوق بین‌الملل بشردوستانه در حقوق اسلام و - به تازگی - کنونی از زمان شکل‌گیری تاکنون موضوع محیط‌زیست را به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم مورد حمایت قرار داده است. این قواعد را می‌توان در چارچوب دو حوزه معروف قواعد ژنو و قواعد لاهه مورد ملاحظه قرار داد. علاوه بر این موضوع حمایت از محیط در اسلام و به‌ویژه وضعیت جنگ و مخاصمه نیز در منابع اسلامی به نحو گسترده‌ای مورد توجه واقع شده است.
۴. در تعالیم و احکام اسلامی، هم در چارچوب قواعد ناظر بر جنگ و هم قواعد ناظر بر حمایت از غیرنظامیان می‌توان قواعد و احکام و تعالیم متعددی را در زمینه

حفاظت از محیط‌زیست یافت. برای مثال در مورد روش‌های جنگ، محدودیت‌های متعددی وجود دارد از جمله اینکه نمی‌توان از منابع آبی به عنوان سلاح استفاده نمود، مزارع را آتش زد، درختان میوه را قطع نمود. در رفتار با اسرا و غیرنظامیان باید حداقل شرایط زیستی مناسب، از جمله آب و غذا را فراهم نمود.

۵. در این میان و با رویکرد زیست‌محیطی به مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام، مسئله اساسی این است که در حقوق اسلام و نیز در حقوق بشردوستانه موجود چگونه محیط‌زیست در خلال مخاصمات مسلحانه مورد حمایت و حفاظت قرار می‌گیرد و تمرو این قواعد چگونه صورت‌بندی می‌شود؟ بر این اساس در این نوشتار سعی شده است، قواعد ناظر به حفاظت از محیط‌زیست در وضعیت جنگ را از منظر دو نظام بین‌المللی (حقوق اسلام و حقوق بشردوستانه) مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

۶. از لحاظ نظری، رشته تاریخی بحث و تحقیق در این حوزه، باید گفت که توجه به محیط‌زیست و حقوق بشردوستانه به سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم و مشخصاً سال‌های دهه ۱۹۷۰ بر می‌گردد. لیکن از لحاظ پژوهشی در میان مطالعات حوزه حقوق بشردوستانه و محیط‌زیست، ریشه رویکرد اسلامی، به جز معدود کتب حقوق محیط‌زیست و حقوق بشردوستانه، در جمله کتاب آقای بختیاری اصل و منابعی که در فهرست منابع آورده شده است، اثر جدی و کاملی مشاهده نمی‌شود. این کتب نیز به گونه‌ای گذرا به این بحث پرداخته‌اند.

۷. در مطالعات حوزه حقوق بشردوستانه و محیط‌زیست، فارغ از رویکرد اسلامی، اثر آقای بختیاری اصل از انتشارات وزارت امور خارجه^۱ بسیار مناسب است ولی با توجه به گذشت حدود بیست سال از چاپ، مباحث کتاب اندکی آیدیم می‌نماید و البته در این کتاب رویکرد اسلامی نیز بحث نشده است. کار پژوهشی بسیار جامع و موفقی نیز به همت برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد در زمینه حقوق بشردوستانه موجود در سال‌های اخیر انجام شده است که توسط آقایان سید علی حسینی آزاد و مهرداد محمدی دانشجویان دکتری حقوق بین‌الملل به زبان فارسی برگردانده شده است.^۲ بدیهی است

۱. بختیاری اصل، فریبرز، حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، انتشارات وزارت امور خارجه، چ اول، ۱۳۷۶.

۲. حسینی آزاد، سید علی و مهرداد محمدی، حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بین‌الملل، انتشارات پژوهش‌های حقوقی شهردانش، چ اول، ۱۳۹۲.

این اثر وزین نیز علاوه بر ترجمه بودن، متمرکز بر حقوق بشردوستانه موجود است و به نظام حقوقی اسلام نپرداخته است. همچنین کتاب دیگری تحت عنوان «حمایت از محیط زیست، اموال و اماکن در مخاصمات مسلحانه»^۱ توسط مرکز اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌المللی منتشر گردیده است. بخشی از این کتاب تنها محدود به تحقیق در منابع اسلامی حمایت از محیط زیست در حقوق بشردوستانه شده است و فارغ از تحلیل و تطبیق تفصیلی دو نظام حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق اسلام است.

۸. در میان آثار مرتبط با حقوق بشردوستانه اسلامی نیز مقالات پراکنده‌ای وجود دارد که در فهرست مذکور به همه آنها مراجعه شده است. باین حال کتب مشخصی که به این امر پرداخته شد باشد یافت نگردید. تنها می‌توان از کتاب فقه‌الیه تألیف مرحوم آیت‌الله سید محمد شایبانی یاد نمود که در دو فصل یعنی فصل ۲۱ (اهلاک الحرث و النسل یا تخریب کت و بربر و تولیدمثل) و فصل ۲۳ (الثلوث نتیجه الحروب یا آلودگی ناشی از مخاصمات مسلحانه) به این امر پرداخته‌اند.

۹. بنابراین یکی از اهداف اصلی تدوین کتاب آن است که به صورت جامع و تفصیلی نظام حاکم بر این دو حوزه تحلیل و بررسی گردد. به عبارت دیگر این اثر در واقع حلقه ارتباط سه حوزه «حقوق بشردوستانه»، «حقوق محیط زیست» و «حقوق اسلام» است. از اهداف اساسی که این پژوهش به دنبال آن است می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:
الف) مطالعه روشمند نظام حفاظت از محیط زیست در حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق اسلام؛

ب) مقایسه و ارزیابی قواعد دو نظام؛

ج) مطالعه و آسیب شناسی قواعد موجود؛

د) دستیابی به یک متن مدون آموزشی برای گروه‌های هدف.

۱۰. این بررسی بنیادی و نظری و توسعه‌ای درعین حال دارای ابعاد علمی و کاربردی نیز می‌باشد که می‌تواند برای دانشجویان و علاقه‌مندان این حوزه مورد استفاده قرار گیرد. به عبارت دیگر از لحاظ پژوهشی خلأ نظری در این زمینه را پرمی‌نماید، از نظر آموزشی در صورت انتشار می‌تواند به عنوان منبع فرعی و احیاناً اصلی آموزشی باشد.

۱. لطفی، عبدالرضا، نادر اخگری بناب و محمدرضا فقهی، حمایت از محیط زیست اموال و اماکن در مخاصمات مسلحانه، مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌المللی، چ اول، ۱۳۸۹.

۱۱. ضرورت حفاظت محیط‌زیست در هنگام جنگ از این امر ناشی می‌شود که وضعیت تخریب و نابودی محیط‌زیست به مراتب شدیدتر از وضعیت‌های دیگر است. در هنگام مخاصمه تخریب محیط‌زیست شدت بیشتری به خود می‌گیرد که این امر به نوبه خود ناشی از وضعیت و فضای حاکم بر مخاصمات مسلحانه میان کشورها است. اهمیت این نکته با دقت در این مسئله آشکار می‌شود که تخریب محیط‌زیست در وضعیت عادی و غیرجنگی نیز وضعیت مناسبی ندارد.

۱۲. در واقع از لحاظ تاریخی می‌توانیم تخریب محیط‌زیست را در سه وضعیت مورد توجه و تأمل قرار دهیم که عبارت از وضعیت قبل از شکل‌گیری بحران محیط‌زیست، وضعیت معمول میان کشورها بعد از شکل‌گیری بحران و وضعیت مخاصمه و جنگ است. تا قبل از عصر اکولوژی محیط‌زیست و منابع طبیعی در وضعیت‌های معمولی چندان در معرض تخریب قرار نداشت. اما با توسعه صنعتی و آغاز بحران محیط‌زیست به بزرگی بعد از نیمه دوم قرن بیستم شاهد افزایش تخریب محیط‌زیست هستیم.

۱۳. بیشترین قواعد حقوقی محیط‌زیست در این مرحله متمرکز بر حفاظت از محیط‌زیست در چهارچوب وضعیت‌های جاری است. کم‌ترین توسعه کشورها است. بنابراین در مرحله دوم شاهد شکل‌گیری بحران محیط‌زیست هستیم. بحرانی که نه در وضعیت جنگی، بلکه در وضعیت معمول حاکم در زمان صلح میان کشورها اتفاق افتاده است. به عبارت دیگر محیط‌زیست برخلاف سایر منابع اقتصادی اجتماعی حتی در حالت عادی، وضعیت چندان مناسبی را از لحاظ حفاظت و مراقبت برخوردار نیست. شکل‌گیری نظام بین‌المللی حفاظت از محیط‌زیست نیز برای حمایت از محیط‌زیست و جلوگیری از تخریب آن در روابط و مناسبات معمول میان کشورهاست. بنابراین به راحتی می‌توان فهمید که چگونه وضعیت محیط‌زیست در هنگام مخاصمات مسلحانه در یک وضعیت بغرنج و حساس قرار می‌گیرد.

۱۴. سؤال اصلی این پژوهش بررسی این امر است که: قواعد ناظر بر نظام حقوق بشر دوستانه برای حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه به‌ویژه از منظر اسلام چگونه شکل گرفته و تحول یافته است؟ در این راستا سؤالات فرعی متعددی نیز مطرح است از جمله اینکه: رویکرد منابع اسلامی به ضرورت حفظ محیط‌زیست در زمان جنگ کدام است؟ استثنائات این امر شامل چه مواردی می‌شود؟ در مقام مقایسه

چه تمایزی میان قواعد زمان جنگ و صلح وجود دارد؟ نظام حقوق اسلام از چه طریقی به حفظ محیط‌زیست در خلال مخاصمات مسلحانه کمک می‌نماید؟

۱۵. فرضیه بنیادین این پژوهش در پاسخ به سؤال اصلی بر این مبنا استوار است که برای حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه قواعد نسبتاً جامع و مشخصی در حقوق اسلام و حقوق بشردوستانه می‌توان یافت. بخشی از این قواعد ناشی از منابع حقوق اسلام و بخشی دیگر در انطباق این منابع با مسائل روز حقوق بین‌الملل تفسیر می‌شوند.

۱۶. روش پژوهش مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و منابع روز در دسترس است. از لحاظ روش‌شناختی، در تحلیل مسائل این دو حوزه، هم براساس روش جنسی (دگه ا‌ت‌ی‌س‌م حقوقی) که مبتنی بر توصیف نظام حقوقی است و هم روش سیستمی که مبتنی بر نقد کفایت و سودمندی قواعد نظام حقوقی است، استفاده شده است.

۱۷. در این اثر سعی شده است ابتدا مفاهیم، مبانی، پیشینه، منابع و قواعد عمومی حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه بحث و تحلیل گردد. بعد از بررسی مقدمات در یک چهارچوب مشخص، ابتدا نظام عمومی حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و قواعد موجود، در محور جداگانه، یعنی حمایت از غیرنظامیان و اشخاص غیردرگیر در جنگ (حقوق ژن) و محدودیت ابزارها و روش‌های جنگ (حقوق لاهه) بحث نموده‌ایم و آنگاه در فصول نهایی، نظام اختصاصی حمایت از محیط‌زیست را به صورت مشخص در زمینه آب، جنگل و پوشش گیاهی، حیوانات و حیات وحش، خاک و سایر حوزه‌های مهم زیست‌محیطی تحلیل نموده‌ایم.

۱۸. در پایان از تمامی عزیزانی که ما را در تألیف این کتاب یاری نمودند، از جمله مرکز مطالعات اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌المللی که با حمایت‌ها و پیگیری‌ها زمینه تألیف این کتاب را فراهم نمودند تشکر می‌نماییم. نویسندگان مراتب سپاس خود را از همکار فاضل جناب آقای دکتر غلامعلی قاسمی که ارائه دیدگاه‌ها و نظرات عالمانه و نقادانه خویش زمینه‌های ارتقا و بهبود علمی این کتاب را فراهم نمودند اعلام می‌نمایند. همچنین مؤلفان، از نظرات و انتقادات و پیشنهادات سازنده خوانندگان برای اصلاح و ارتقای اثر استقبال می‌نمایند. امید است که اثر حاضر بتواند تا حدودی رویکرد اسلام و

حقوق بشردوستانه موجود را در زمینه حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه را تبیین نموده و بتواند زمینه‌ای برای توجه هرچه بیشتر جوامع اسلامی به اهمیت حمایت از محیط‌زیست باشد. انشاءالله

علی مشهدی - عزیزاله فهیمی

تابستان ۱۳۹۵

www.ketab.ir